

ІСТОРІЯ ЗАРУБІЖНОЇ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ДУМКИ: ВИТОКИ КРИМІНОЛОГІЇ

Досліджується еволюція кримінології: джерела вчення про злочинність, аналізуються різні теорії причин злочинності. У той або інший історичний період, у тій або іншій країні криміногенні фактори вдавалося повністю або частково усувати. Правда, сконструювати таку систему впливу на злочинність, що позбавила б суспільство від усіх заподій умов антисоціальних проявів, а також блокувала б кримінальні схильності непоправних, не вдавалося ще нікому.

Ключові слова: кримінологія, злочинність, причини злочинів, покарання, закон.

Постановка проблеми. Задля глибокого вивчення будь-якої науки, і кримінології також, необхідно засвоїти не тільки сучасне становище розвитку науки, а й дослідити початки її становлення, основні етапи розвитку, засадничі ідеї, концепції та погляди. Починаючи зі стародавніх часів, проблеми існування злочинності й заходи боротьби з нею привертала увагу філософів, юристів і представників інших галузей знань. Насамкінець варто підкреслити, що ще до виникнення кримінології як науки питання запобігання злочинам були об'єктом зацікавленості багатьох вчених, починаючи від античних часів.

Ступінь наукової розробки проблеми. Вивчення еволюції кримінології має давню історію. Її дослідженням займалися такі філософи і правознавці, як Платон, Аристотель, Т. Мор, Мартін Лютер і Жан Кальвін та ін. У сучасних вітчизняних наукових працях питання історії кримінологічної думки досліджені недостатньо. Більшість науковців лише побічно аналізують теорії причин злочинності: Александров Ю.Г., Данишин І.Н., Джужа О.М., Іванов О.Ф. Серед праць, які присвячені даній тематиці необхідно відмітити «Зарубіжну кримінологію» С.М. Іншакова, де аналізується еволюція кримінологічної думки від витоків вчення про злочинність до сучасних зарубіжних кримінологічних теорій.

Метою цієї статті є дослідження еволюції кримінологічної думки, а саме її витоків.

Виклад основного матеріалу. Механізми самозахисту присутні у всіх живих істот. На них базується першопочаткова практика захисту від нападу. Наступним етапом розвитку механізмів реагування на порушення соціальних установ стали: розвиток кровної помсти, закріплення і розвиток влади вожака (вождя, князя).

Щодо стародавнього світу, то найбільший інтерес становлять ідеї Платона. Мислитель цікавився причинами злочинів й аналізував їхні мотиви. Він писав про гнів, ревності, прагнення до насолод, оман. Платон уперше став розгляда-

ти порушення законів як наслідок найбільшої хвороби держави. Одним із головних джерел цієї хвороби він вважав міжусобиці, наявність бідності та багатства. Із метою запобігання злочинам, на думку Платона, законодавець повинен був установити межі бідності й багатства. Якщо майно найзаможніших у чотири рази перевищує «статки» найбідніших, то це вже призводить до злочинності [1, 219]. Платон розглядає фактори, що можуть утримувати людей від порушення законів. До них належать: очікуване зло, що його заподіюють порушники закону; суспільна думка; моральність і звичка гідної поведінки та заохочення законослухняних громадян. Платон пропонував законодавцям, передбачаючи події, приймати закони та загрозувати покаранням для запобігання шкідливим учинкам. Він розкрив негативну роль безкарності як однієї з основних причин проступків. Міркуючи про злочинність, свої висновки Платон ґрунтує на досить простих, але все-таки спеціальних кримінологічних дослідженнях. У «Законах», наприклад, ми можемо знайти соціологію мотивів убивств: на першому місці - за поширеністю прагнення до багатства; на другому - честолюбство; на третьому - прагнення сховати раніше вчинений злочин [1, с. 359-360]. Платон пропонував законодавцям встановлювати закони і погрожувати покаранням для попередження шкідливих проступків. Платон передбачав негативну роль безкарності як одну з основних причин проступків.

Аристотель у своїх працях особливого значення надавав рівності всіх повноправних громадян перед законом. При цьому він підкреслював важливу запобіжну роль покарання, бо думав, що люди утримуються від поганих учинків не з високих спонукань, а зі страху перед покаранням, і більшість схильна ставити на перше місце не благо, а зиск і задоволення [2, с. 416-417]. На думку Аристотеля, чим значнішими були зиск і задоволення, отримані в результаті вчинення злочину, тим більш суворим повинне бути покаран-

ня. Він був твердо переконаний у тому, що злочинець стає зіпсованим із власної волі, але дух його повинен панувати над тілом, а розум над інстинктом - як хазяїн над рабом [3, с. 308-309]. Однак Аристотель зазначав і такі причини злочинів, які коренилися в зовнішніх для злочинця умовах: безлад у державі; можливість легко сховати украдене; штучний нестаток, що виникає від надмірного багатства та дійсної, крайньої нужди бідняків; небажання чи страх потерпілих звернутися зі скаргою; м'якість або віддаленість покарання; підкупність суддів; необґрунтовані привілеї визначених соціальних прошарків та політична безправність інших; національні суперечності («різноплемінність населення») тощо. Він засуджує культ багатства, відзначаючи, що найбільше злочинів стається через прагнення до надлишку, а не через недолік предметів першої необхідності [2, с. 547]. Визнаючи покарання, Аристотель вважав, що потрібно брати до уваги обставини вчинення злочину та не карати за злочини, вчинені в обставинах, що «перевищують звичайні сили людської природи». Тож правомірна поведінка не повинна вимагати прояву героїзму. Водночас істотними при призначенні покарання вважаються такі обставини, як рецидив, особлива жорстокість винного, небажання заглибити заподіяну шкоду та низка інших [3, с. 627].

Подібно до Платона, він заперечував надмірне соціальне розшарування: «Найкраще спробувати за допомогою відповідних законоположень налагодити справу так, щоб ніхто занадто не виділявся своєю могутністю, чи буде вона ґрунтуватися на достатку друзів, чи на матеріальному статку» [2, с. 544]. Основою стабільності державного ладу Аристотель вважає систему виховання: «Ніякої користі не принесуть найкорисніші закони, якщо громадяни не будуть привчені до державного порядку й у його дусі виховані» [3, с. 627]. У вихованні молоді Аристотель головним вважав формування здатності підкорятися законам, сприйнятливості до чесноти, піддатливості законодавцеві. Він закликав: «Потрібно молодь оберігати від зіткнення з усім поганим, особливо з тим, у чому є що-небудь низинне чи тим, що розпалює ненависть» [3, с. 627].

Стародавній Рим дав суспільству не тільки приклади жорстоких засобів впливу на злочинність шляхом застосування таких жорстоких і публічних видів покарання як розп'яття на хресті, страта за допомогою диких тварин засуджених злочинців при великому скупченні народу, перетворення на рабів дітей за неслухняність батькові. У Римській державі були втілені багато

ідей древньогрецьких філософів. У Римі у ході довготривалої війни з Карфагеном, яка потребувала надпотужних національних сил (практично усі чоловіки перетворилися на воїнів), сформувалася особлива система виховання, яка дисциплінувала чоловіків, прищеплювала їм з раннього дитинства поняття про воїнську честь та доблесть. У Древньому Римі був перейнятий досвід Спарти. Ця постійна готовність до війни тримала в тонусі усю націю і виявилася засобом оздоровлення усіх областей суспільного життя і ефективним засобом зведення до мінімуму протиправних ексцесів. Цей період, не дивлячись на його драматизм, історики називають золотим віком великої держави. Саме про цю епоху Тит Лівій писав: «Ніколи не існувало держави в яку б так пізно проникли жадність і розкіш і де б так довго віддавалася пошана бідності і стриманості» [4, с. 3]. Древньоримські правителі періоду республіки і початкового періоду імперії у значній мірі реалізовували наказ Конфуція бути прикладом для своїх підданих. У Древньому Римі багато уваги приділялося розвитку релігійності громадян. Соціальна нерівність невілювалася особливою роллю аристократії у житті держави. Чим багатша людина тим складніші функції вона виконувала в житті суспільства (вершники).

У древньому Римі в період правління консула Помпея був проведений перший успішний кримінологічний експеримент, коли полонених на Середземному морі піратів не страчували, а переселили на віддалені від моря області і наділили землею, що дозволило перетворити їх із злочинців, на добропорядних слуг суспільства. Юлій Цезар також реалізовував ряд кримінологічних експериментів. За свідченням Транквілла: «Він посилював покарання злочинцям; а так як багаті люди йшли на беззаконня легше, оскільки їхні статки залишалися при них, він став карати за вбивство громадянина позбавленням усього майна, а за інші злочини половиною... особливо суворо дотримувалися законі проти розкоші» [5, с. 22]. Наступник Цезаря – Август – ввів у державну практику використання військ з поліцейською метою: караули легіонерів стали ефективним засобом боротьби з грабeжами.

Епоха Середньовіччя характеризується пануванням церкви, умови для розвитку наукового знання практично зникли у зв'язку з неможливістю вільно викладати свої переконання та критично ставитися до досягнутого. Панівним стало вчення, що все дано людині зверху, а в основі злочину лежить або зла воля, або злий дух, що вселився в неї. Теоретиками інквізиції було по-

дане поняття злочинця як пособника злих сил і розроблені практичні прийоми для їх викриття. До числа цих прийомів, крім тортур, відносився також пошук міток диявола. До них відносилися родимі плями, блідність обличчя, існування на тілі місць на яких при натисканні голкою не йде кров. Монахи-інквізитори Шпренгер та Інститорис опублікували у 1486 році посібник по боротьбі зі злочинністю – «Молот відьом» [6]. У цій досить об'ємній праці були проаналізовані теоретичні аспекти виявлення дияволізму у вчинках людей, досить детально розроблені аспекти інквізиційних процесів, засоби покарання.

Слід звернути увагу на погляди Фоми Аквінського, на думку котрого добропорядні особи в змозі регулювати свою поведінку, орієнтуючись на закон природний. Загроза ж покарання необхідна для осіб, які не підлягають переконанню. Цікаві роздуми Фоми Аквінського про особливий вид злочинності - злочинність влади. Вплив на цю злочинність на основі законів, головним гарантом яких є влада заможних, дуже складний. Залишається лише вжити рішучих заходів: якщо монарх, носій усієї повноти влади, порушує свої священні обов'язки перед Богом і народом, то його можна усунути насильно. У людей немає іншого вибору, адже монарх стоїть над законами, та їм не підкоряється.

Реформатори церкви - Мартін Лютер і Жан Кальвін - заперечуючи християнські постулати аскетизму та борючись з користю та корисливістю, сприяли загостренню конфлікту між багатими та бідними. У країнах протестантизму (Англії, Швеції, Данії та ін.) були прийняті суворі закони проти збіднілих громадян (жебраків, бродяг). У цих країнах одного факту бідності було достатньо для того, щоби потрапити на шибеницю: бродяг вішали надзвичайно багато. Середньовічна практика боротьби зі злочинністю мала досить похмурий характер, однак елементи теоретичних вишукувань, вироблених її ідеологами, й донині можна виявити в основі практики впливу на злочинність. До таких належать: розгляд злочинності як прояву зла; учення про свободу волі як основу каральної практики; концепція особливого внутрішнього та зовнішнього станів злочинців і можливості ранньої їх діагностики.

У так звану перехідну епоху, або період Відродження (XV-XVII ст.), кримінологи ніби застили, а свіжі ідеї почали виходити від філософів, письменників та інших осіб.

В «Утопії» Томас Мор пов'язує злочинність з убогістю значних верств населення, із парази-

тичним способом життя значної частини населення. Успіх у боротьбі зі злочинністю не в жорстокості покарання, а у встановленні справедливих порядків у суспільстві. Він звернув увагу на те, що, якщо залишаються незмінними причини, що призводять до вчинення злочину, незмінними будуть і наслідки, викликані цими причинами. Потрібно подбати про поліпшення економічного становища суспільства, інакше не допоможуть ніякі жорстокі заходи. Т. Мор обстоював людяність стосовно злочинців. Страти за крадіжку Т. Мор не визнавав і рекомендував за майнові злочини призначати роботи виправного характеру - зовсім новий для того часу вид покарання.

Висновки. Протистояння між суспільством і злочинністю нараховує не одне тисячоліття. За цей не досить короткий час у людства в боротьбі з соціальним злом були і успіхи і провали. В окремі історичні періоди в деяких регіонах вдавалося знизити рівень порушення соціальних норм до такого мінімуму, що люди переставали сприймати правопорушення як необхідну законність. Суспільству відомі феномени свободи від злочинності – в окремих країнах виникали зони (релігійні центри), етнографіями описані древні соціуми, культура яких виключала злочинність. Проте повністю позбавитися кримінала не вдавалося жодному суспільству, жодній державі. Більшість факторів злочинності і засобів їх локалізації відомі людям. В той чи інший історичний період криміногенні фактори вдавалося повністю або частково усувати. Проте, сконструювати таку систему впливу на злочинність, яка б позбавила суспільство від усіх причин і умов антисоціальних проявів, а також блокувала кримінальні схильності не вдавалося ще нікому.

Список літератури

1. Платон. Законы // Платон. Сочинения в трех томах. – М., 1972. – Т. 3, ч. 2. – 412 с.
2. Аристотель. Политика // Аристотель. Сочинения в 4 томах. – М., 1983.- Т. 4. – 551с.
3. Аристотель. Большая этика // Аристотель. Сочинения в 4 томах. – М., 1983.- Т. 4. – 650 с.
4. Ливий Т. Римская история от оснований города. – М., 1892. – Т. 1. – 219 с.
5. Светоний Г.Т. Жизнь Двенадцати Цезарей. – М., 1990. – 367 с.
6. Шпренгер Я., Инститорис Г. Молот ведьм. – М., 1990.

Стаття надійшла до редколегії 14 вересня 2010 року.

Рекомендована до опублікування у "Віснику" членом редколегії М.К. Якимчуком.

L.V. Husar

**History of foreign criminology idea: sources of criminology
Summary**

In this article the evolution of criminology is investigated: sources of studies about criminality. The different theories of causations of crime are analysed. In one or another historical period, in one or another country criminogenic factors succeeded to be fully or partly removed. Indeed, to construct such system of affecting criminality that would release society from all cause terms of antisocial displays, and also would block criminal inclinations of incorrigible, it did not succeed yet to nobody.

Key words: criminology, criminality, reasons of crimes, punishment, law.

Л.В. Гусар

**История зарубежной криминологической мысли: истоки криминологии
Аннотация**

Исследуется эволюция криминологии: истоки учения о преступности. Анализируются различные теории причин преступности.

В тот или иной исторический период, в той или иной стране криминогенные факторы удавалось полностью или частично устранять. Правда, сконструировать такую систему воздействия на преступность, которая избавила бы общество от всех причины условий антисоциальных проявлений, а также блокировала бы криминальные склонности неисправимых, не удавалось еще никому.

Ключевые слова: криминология, преступность, причины преступлений, наказание, закон.